

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی ربیافت

سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۴۰۴

صفحه ۱۵۴ تا ۱۷۷

حجاب به مثابه حکم شرعی و الهی: بازنمایی در اسناد بالادستی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مهدی زکوی *

استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

usef56@pnu.ac.ir

یوسف طرفی سعیداوی

معاون قضایی رئیس کل دادگستری استان همدان

shmostafavi2020@gmail.com

سید هادی مصطفوی

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نسبت میان حجاب به مثابه یک حکم شرعی و الهی با بازنمایی آن در اسناد بالادستی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران انجام شده است. یرسش اصلی تحقیق آن است که چگونه فهم فقهی حجاب، به مثابه یک واجب دینی، در قالب قوانین، سیاست‌های فرهنگ و سازوکارهای اجرایی دولت اسلامی نهادینه شده و این بازنمایی چه پیامدهایی در حوزه گفتمانی و اجتماع داشته است؟ فرضیه تحقیق بر این مبنا استوار است که نظام جمهوری اسلامی، با اتکای بر آموزه‌های فقه شیعه، حجاب را نه فقط یک وظیفه فردی، بلکه بخشی از نظم دینی - سیاسی تلقی کرده و در نتیجه، آن را به نظامی از نشانه‌ها، هویت‌سازی‌ها و ابزارهای فرهنگی بدل ساخته است. روش تحقیق از نوع تحلیلی - توصیفی و مبتنی بر بررسی اسناد حقوقی، متون فقهی، نظریه‌های نشانه‌شناسی (با تأکید بر آلتوسر، بارت و فوکو) و تحلیل کیفی گفتمان رسمی و غیررسمی درباره حجاب بوده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که حجاب در جمهوری اسلامی ایران، از یک حکم دینی به یک نشانه چندلایه تبدیل شده است که در سه میدان فقه، قانون و گفتمان عمل می‌کند؛ در این میان رسانه‌ها و سبک زندگی روزمره در فضای مجازی نیز به شدت در فرایند بازتعریف معنای حجاب مؤثر بوده‌اند. از این منظر، سیاست‌گذاری مؤثر در حوزه حجاب نیازمند فهم تلفیقی فقهی، حقوقی و نشانه‌شناختی است.

کلیدواژه: حجاب، فقه اسلامی، قانون اساسی، نشانه‌شناسی، گفتمان، جمهوری اسلامی ایران.

* نویسنده مسئول: m_zakavi@pnu.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 19, No.70, Spring 2025, P 154-177

rahyaftjournal.ir

Hijab as a Divine and Religious Duty: It's Representation in the Constitutional and Legal System of the Islamic Republic of Iran

Mahdi Zakavi *

Assistant Professor, Department of Law,
Payam Noor University, Tehran, Iran
(Corresponding Author)

**Yousef Harouni Majd
Abadi**

Assistant Professor, Department of Law,
Payam Noor University, Tehran, Iran

**Seyyed Hadi
Mostafavi**

Deputy Chief Justice of Hamadan Province

Abstract

This study explores the relationship between hijab as a religious and divine obligation and its institutional representation within the constitutional and legal frameworks of the Islamic Republic of Iran. The primary research question addresses how the Islamic jurisprudential understanding of hijab has been transformed into legal, cultural, and executive policies, and what implications this transformation has for the broader discursive and social landscape.

* Corresponding Author: m_zakavi@pnu.ac.ir

How to Cite: Zokoi, M., Harouni Majd Abadi, Y., Mostafavi, S. H. (2025). Title: Hijab as a Divine and Religious Duty: It's Representation in the Constitutional and Legal System of the Islamic Republic of Iran, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(70), 154-177.

Received: 10/12/2024

Accepted: 05/05/2025

The core hypothesis posits that the Islamic Republic, drawing upon Shia jurisprudence, treats hijab not merely as a personal obligation but as a vital component of religious-political order. Consequently, hijab is reframed as a symbol within a broader semiotic and ideological structure, reinforcing identity, authority, and moral governance. Employing a descriptive-analytical method, the study utilizes legal documents, religious texts, and semiotic theories—particularly those of Althusser, Barthes, and Foucault—to critically examine official and unofficial discourses surrounding hijab. Findings indicate that hijab operates within three intersecting domains—religious law, statutory law, and public discourse—and that the rise of social media and alternative cultural expressions has led to a diversification in the meanings and contestations surrounding hijab. This highlights the necessity for policymaking to move beyond rigid enforcement and engage with hijab as a dynamic symbol embedded within complex socio-cultural negotiations.

Keywords: Hijab, Islamic Jurisprudence, Iranian Law, Semiotics, Discourse, Islamic Republic of Iran.

Introduction

The present study examines the complex and evolving status of hijab in the Islamic Republic of Iran, where it is not only a matter of personal piety but also a highly charged legal, political, and symbolic signifier. While hijab is universally recognized in Islamic jurisprudence as a religious obligation (*wājib*), the Iranian post-revolutionary state has extended its function beyond the private realm, embedding it into laws, public policies, and ideological discourses. The research explores how this religious commandment has been translated into legal norms and how it is represented, contested, and re-signified in various social and cultural arenas. At the heart of this inquiry lies a fundamental tension: hijab as divine obligation versus hijab as state-enforced policy. The central research question asks: How has the Islamic Republic of Iran institutionalized the religious obligation of hijab within its constitutional and legal system, and how is this obligation represented and contested in the broader discursive space of Iranian society? The working hypothesis suggests that the

state's approach to hijab, informed by Shia jurisprudence and revolutionary ideology, has transformed hijab into a multi-layered sign—a site where religious law, statutory enforcement, and social resistance intersect. The study is grounded in the semiotic framework of thinkers such as Roland Barthes, Louis Althusser, and Michel Foucault. It draws from their insights on how symbols operate ideologically, how state apparatuses normalize certain representations, and how resistance to such norms may emerge through symbolic subversion.

Methodology

The research follows a qualitative, interdisciplinary approach, combining:

- Legal Analysis: Examination of constitutional provisions (especially Articles 2, 4, and 21), the Islamic Penal Code (Article 638 and its amendment), and legislative proposals such as the "Hijab and Chastity Promotion Bill."
- Documentary Review: Analysis of strategic policy documents, including the Charter on Women's Rights, the Cultural Council's "Hijab and Chastity" resolution, the Vision Document 1404, and the Second Phase of the Revolution statement.
- Discourse Analysis: Semiotic interpretation of how hijab is signified in official and popular media, public slogans, clothing styles, and acts of civic resistance.
- Theoretical Application: Employing the concepts of interpellation (Althusser, 1971), myth and signification (Barthes, 1972), and bio-power and discipline (Foucault, 1980) to explain the state's efforts in codifying hijab and the social responses it engenders.

Findings and Discussion

-From Divine Command to Legal Code

In Islamic jurisprudence, hijab is rooted in Quranic injunctions (e.g., 24:31 and 33:59), interpreted by leading Shia scholars as mandatory for adult Muslim women. However, prior to 1979, hijab was considered a personal duty, not a legal requirement. After the revolution, with the establishment of an Islamic government, hijab was elevated from personal piety to public obligation, reflected in its inclusion in penal codes and public policy frameworks. The Islamic Penal Code (Article 638) explicitly penalizes women for appearing in public without proper Islamic covering, imposing fines or

imprisonment. While Islamic texts do not prescribe specific punishments for non-compliance, the state rationalizes its intervention through the jurisprudential principle “al-ta’zīr li-kull ‘amal muḥarram” (discretionary punishment for prohibited acts), legitimizing legislative enforcement.

-Hijab as Ideological Signifier

Through the lens of Barthes’ semiotics, hijab in the Islamic Republic functions as a “mythic signifier” – it is not only a garment but a sign of revolutionary loyalty, spiritual purity, and moral discipline (Barthes, 1972). It becomes part of the visual and symbolic language of the post-revolutionary Iranian state. Conversely, styles deviating from this model (e.g., short manteaux, visible hair, vibrant colors) are construed as signs of moral laxity, Western influence, or even political dissent. Althusser’s theory of ideological state apparatuses helps explain how schools, media, urban design, and even law enforcement reinforce this symbolism. Public billboards, educational curricula, and TV serials often portray the veiled woman as ideal, and her unveiling as a form of deviance or defeat.

-Legal and Administrative Enforcement

Efforts to institutionalize hijab have gone beyond legislation. Enforcement includes disciplinary structures such as morality patrols (Gasht-e Ershad), surveillance-based monitoring systems (Nazer-1 and Nazer-2), and social campaigns in public spaces. These measures embody Foucault’s concept of disciplinary power, where the body becomes the direct object of regulation (Foucault, 1980). Despite these interventions, social resistance has grown. Recent protests, particularly after 2022, highlighted hijab as a contested sign. Movements like “White Wednesdays” or “Girls of Revolution Street” did not merely oppose hijab per se but challenged the semiotic and disciplinary control it symbolized. In this light, hijab has become a discursive battlefield, a visible marker in a broader contest over authority, identity, and autonomy.

-Social Media and Semiotic Counter-Discourse

With the rise of social media, alternative interpretations of hijab have proliferated. Platforms like Instagram, Telegram, and Twitter have allowed Iranian women (and men) to perform acts of symbolic resistance or reinterpret modest dress codes. These expressions

represent what Foucault terms counter-conducts—practices that disrupt the smooth functioning of disciplinary norms (Foucault, 1980). Moreover, clothing choices have entered a semiotic economy: chādor becomes a sign of ideological commitment; manteau with open front becomes a sign of civic discontent; the absence of a headscarf in personal vehicles becomes a political performance. These meanings are fluid, negotiated, and often hybrid, making hijab a site of discursive multiplicity.

Conclusion

This study demonstrates that hijab in the Islamic Republic of Iran cannot be fully understood through jurisprudential or legal analysis alone. It is a complex semiotic construct operating across religious, legal, and socio-political registers. As a divine command, it enjoys normative authority in Shia Islamic law. As a legal requirement, it occupies a central place in Iran's penal and regulatory structures. As a sign, it functions within contested discourses of identity, authority, and resistance. The convergence of these dimensions—divine, juridical, and symbolic—renders hijab a uniquely volatile and charged issue in contemporary Iranian society. Effective and legitimate policymaking in this area must account not only for the religious significance of hijab but also for its symbolic power and the shifting landscape of meaning within which it is situated.

مقدمه

حجاب، به عنوان یکی از احکام الهی و واجبات شرعی در فقه اسلامی، همواره نقشی محوری در سامان‌دهی مناسبات اجتماعی در جوامع دینی ایفا کرده است. این مفهوم نه تنها در سطح پوشش فردی زن مسلمان، بلکه در سطحی کلان‌تر، به مثابه نماد هویت دینی و تمایز فرهنگی در بستر جامعه اسلامی درک شده و پیوندی ناگسستنی با نظام اخلاقی، اجتماعی و ارزشی اسلام دارد. برخلاف برخی برداشت‌های تقلیل‌گرایانه که حجاب را صرفاً امری فردی یا عرفی تلقی می‌کنند، ادبیات فقهی کلاسیک و معاصر، حجاب را یکی از ضروریات دین دانسته و آن را در زمره احکام شریعت قرار داده‌اند که تخلف از آن، نه تنها جنبه شخصی بلکه پیامدهای اجتماعی و شرعی دارد (دهقانپور و اوشلی، ۱۳۹۹؛ فلاح تفتی، ۱۳۹۳). در پرتو همین فهم فقهی، حکومت اسلامی نیز به عنوان نهادی مأمور به اجرای شریعت، وظیفه دارد در برابر ترک حجاب به مثابه ترک یک واجب دینی موضع فعالانه داشته باشد. بر پایه اصولی همچون ولایت فقیه، امر به معروف و نهی از منکر، و امور حسبه، نظام اسلامی مکلف است با ابزارهای فرهنگی، حقوقی و گاه کیفری، از اجرای این حکم الهی صیانت نماید (مهدوی‌زادگان، ۱۳۹۰؛ غلامی، ۱۳۹۵؛ جهانیان و زارعان، ۱۴۰۲). در جمهوری اسلامی ایران، مشروعیت نظام حقوقی از اصول اسلامی و فقه جعفری برگرفته شده و قانون اساسی نیز در اصول متعددی به صراحت، اجرای احکام دینی را وظیفه حکومت دانسته است. در این چارچوب، حجاب شرعی نه صرفاً یک توصیه اخلاقی، بلکه امری الزام‌آور و دارای وجاهت حقوقی و اداری تلقی شده است که بازتاب آن را می‌توان در مجموعه‌ای از اسناد بالادستی، قوانین عادی، سیاست‌های فرهنگی و ساختارهای نظارتی مشاهده کرد (دهقانپور و اوشلی، ۱۳۹۳؛ فلاح تفتی، ۱۳۹۳؛ غفاری، ۱۳۹۹). با این حال، نحوه بازنمایی حجاب در نظام حقوقی ایران، همواره تحت تأثیر تحولات گفتمانی، چالش‌های فرهنگی و اقتضائات سیاست عمومی بوده است. از این منظر، تحلیل حجاب نه تنها از بعد فقهی، بلکه از حیث بازتاب نهادی آن در اسناد رسمی و ساختارهای قانون‌گذاری، اهمیت مضاعف می‌یابد.

پژوهش حاضر با تمرکز بر حجاب به مثابه حکم شرعی و الهی، در پی آن است که تبلور این فهم دینی را در اسناد بالادستی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران بررسی کرده و به این پرسش پاسخ دهد که چگونه مفهوم فقهی حجاب به عرصه نهادینه سیاست‌گذاری و حقوق عمومی راه یافته و چه سازوکارهایی برای تحقق آن پیش‌بینی شده است. از سوی دیگر، این مقاله در تلاش است تا ضمن تحلیل فقهی و حقوقی، ابعاد

نشانه‌شناختی و معنایی حجاب را نیز در سطح گفتمان رسمی دولت و نظام حقوقی ایران بررسی کند. در واقع، فراتر از تبیین حکم شرعی، باید بررسی کرد که نظام اسلامی چگونه از طریق اسناد، قوانین و نهادهای اداری، به ساخت معنایی و گفتمانی حجاب شکل داده و آن را در مقام یکی از ارکان نظم اجتماعی بازتولید می‌کند. این پیوند میان امر الهی، نهاد سیاست‌گذار و زبان حقوق، کانون اصلی تحلیل مقاله حاضر است.

۲- پیشینه پژوهش

پژوهش دهقانپور و اوشلی (۱۳۹۸) با عنوان «معناشناسی حجاب در قرآن» به تحلیل معناشناسانه واژگان مرتبط با حجاب در قرآن از منظر زبان‌شناسی جدید می‌پردازد و نشان می‌دهد که واژه‌هایی همچون «حجاب»، «خمار»، «جلباب»، «تبرج» و «ستر» در بافت‌های مختلف قرآنی حامل لایه‌های معنایی متنوعی اند که باید در پیوند با گفتمان قرآنی فهمیده شوند. این مقاله با بهره‌گیری از رویکرد نشینی و جانشینی، حجاب را نه فقط به مثابه پوشش فیزیکی، بلکه به عنوان یک مفهوم گفتمانی درون‌متنی تحلیل می‌کند. این مقاله با تمرکز بر لایه‌های زبان‌شناختی، زیرساختی نظری برای خوانش نشانه‌شناختی از واژه حجاب ارائه می‌دهد و از این جهت برای مقاله حاضر که بر نشانه‌شناسی حجاب در ساختار رسمی جمهوری اسلامی تأکید دارد، بنیاد معنایی مهمی فراهم می‌آورد.

غفاری (۱۳۹۱) در «گستره حجاب در قرآن» ضمن بررسی جایگاه پوشش و عفاف در قرآن، فلسفه اجتماعی حجاب را به عنوان بخشی از نظام اخلاقی اسلام تبیین می‌کند. او حجاب را نه صرفاً مسئله‌ای فردی یا عبادی، بلکه ضامن سلامت روانی و انسجام اجتماعی معرفی می‌نماید. نویسنده بر پیوند میان پوشش اسلامی و اخلاق عمومی تأکید دارد و نقش آن را در تحکیم خانواده، کنترل امیال و جلوگیری از فروپاشی اجتماعی پررنگ می‌داند. هرچند تمرکز پژوهش غفاری بر تحلیل قرآنی است، اما از حیث پیوند دادن گفتمان دینی با نظم اجتماعی، با هدف مقاله حاضر هم‌راستا بوده و می‌تواند بستر تحلیلی مطلوبی برای فهم لایه‌های دینی - اجتماعی حجاب فراهم سازد.

مقاله غلامی (۱۳۹۲). با عنوان «مبانی نظری مداخله دولت در مسئله حجاب» با رویکرد حقوق اساسی به تحلیل نسبت میان دولت اسلامی و تکلیف به الزام حجاب می‌پردازد. غلامی با رد این دیدگاه که در صدر اسلام برخوردی با بی‌حجابی وجود نداشته، نشان می‌دهد که عدم گزارش تاریخی به معنای عدم الزام نیست. او با بهره‌گیری از ادله‌ای مانند وجوب امر به معروف، وحدت احکام اجتماعی اسلام، و تغییر شرایط اجتماعی، اثبات می‌کند که دولت اسلامی حق و بلکه تکلیف دارد نسبت به حفظ حدود شرعی از جمله

حجاب اقدام نماید. این مقاله برای بخش حقوقی پژوهش شما که حجاب را در اسناد رسمی و قوانین بازمی‌تاباند، پشتوانه فقهی و حقوقی مهمی به‌شمار می‌رود.

فلاح تفتی (۱۳۹۳). در «مسئولیت دولت در حجاب به واسطه امر به معروف و نهی از منکر» با تمرکز بر فریضه امر به معروف و نهی از منکر، نشان می‌دهد که دولت اسلامی مکلف به مداخله در عرصه‌های عمومی برای حفظ احکام شریعت از جمله حجاب است. نویسنده با بررسی نظریه ولایت فقیه، احکام حسبیه، و ادله فقهی، بیان می‌کند که رعایت حجاب نه تنها وظیفه فرد مسلمان، بلکه مطالبه‌ای عمومی و نظم‌ساز است که حکومت اسلامی باید از آن صیانت کند. این مقاله به‌ویژه در انطباق با اسناد حقوقی رسمی جمهوری اسلامی، می‌تواند مبنای نظری سیاست‌های الزام‌آور و تقنینی دولت در حوزه پوشش اسلامی باشد و زمینه تحلیلی مناسبی برای پژوهش شما فراهم می‌کند.

جهانیان و زارعان (۱۴۰۲). «بررسی فقهی وظیفه مندی حکومت اسلامی در الزام حجاب اسلامی بر بانوان شهروند» با رویکرد فقه حکومتی به الزام پوشش اسلامی را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که از نظر فقه حکومتی، دولت نه تنها می‌تواند بلکه باید برای حفظ حجاب شرعی اقدام کند. نویسندگان با اتکا به نظریه فقه نظام‌مند، تاکید دارند که سیاست‌گذاری در حوزه حجاب بخشی از دفاع از نظام ارزشی جامعه اسلامی است. این مقاله پیوند دقیقی میان فقه، سیاست عمومی و هویت‌سازی دینی برقرار می‌کند و از این جهت کاملاً با مسئله بازنمایی حجاب در نظام حقوقی و اسناد بالادستی هماهنگ است.

مهدوی زادگان (۱۳۸۶) در «پژوهشی در الزام حکومتی حکم حجاب» از جمله مسائل چالش‌برانگیز در حوزه حجاب، نحوه مواجهه حکومت اسلامی با این تکلیف شرعی است. از منظر فلسفه سیاسی، دولت‌ها حق دارند اتباع خود را به انجام یا ترک افعالی الزام کنند، مشروط بر آنکه این الزامات در چارچوب اختیارات مشروع آنها باشد. در اندیشه اسلامی نیز، ولی فقیه به‌عنوان حاکم مشروع، می‌تواند مطابق شریعت افراد جامعه را — حتی کسانی که اعتقاد ندارند — به رعایت واجباتی مانند حجاب ملزم نماید. چراکه در نظام اسلامی، تأمین مصالح عمومی، بر اراده فردی مقدم است و هدایت انسان به سعادت اخروی، هدف نهایی حکومت است. بنابراین الزام به حجاب، با هدف صیانت از نظم دینی و اخلاقی جامعه، واجد توجیه شرعی و عقلانی است.

۳- نوآوری مقاله

نوآوری این پژوهش در آن است که با رویکردی تلفیقی میان فقه اسلامی، حقوق عمومی و نظریه‌های نشانه‌شناسی معاصر، مسئله حجاب را نه صرفاً در مقام یک واجب

فردی یا یک الزام قانونی، بلکه به مثابه «نشانه‌ای گفتمانی» در بستر قدرت و سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران تحلیل می‌کند. برخلاف پژوهش‌هایی که حجاب را در چارچوب تقابل سنت و مدرنیته یا صرفاً از منظر جرم‌انگاری بررسی کرده‌اند، این تحقیق نشان می‌دهد که حجاب در ایران پساانقلابی، هم‌زمان یک فرمان الهی، ابزار هویت‌سازی رسمی، و نشانه‌ای از مقاومت اجتماعی است. این نگاه چندلایه، امکانی نو برای فهم تحولات معنایی و تقنینی حجاب در بستر نزاع‌های گفتمانی معاصر فراهم می‌سازد.

۴- چارچوب نظری: نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی از نظر ساخت معرفتی و الگوی روشی، رهیافتی کاملاً تفسیری است. این رهیافت تفسیری مشتمل بر دو رکن نظریه و روش است؛ بنابراین می‌توان میان «علم نشانه‌شناسی» یا معرفت به نشانه‌ها - یعنی کسب آگاهی منسجم و منطقی از چیستی نشانه و چگونگی عملکرد آن‌ها - و روش نشانه‌شناسی، که همانا کاربرد این دانش برای تحلیل نشانه‌های یک متن است، تمایز قائل شد. نشانه‌شناسی در میان آن الگوهای معرفتی-روشی قرار می‌گیرد که هدف خود را معناکاوی قرار داده‌اند. در واقع نشانه‌شناسی شیوه‌ای از درک و بازفهم جهان است که بر پایه تحلیل ساختارهای دلالتی و رمزگان‌های فرهنگی عمل می‌کند. به عبارتی دیگر، نشانه‌شناسی نه تنها ابزاری برای کشف معناست، بلکه می‌کوشد تا نظام‌های معنایی و فرهنگی را که در پس نشانه‌ها نهفته‌اند، برملا کند (فکوهی، ۱۳۸۳: ۱۲).

تحلیل‌های نشانه‌شناختی فراتر از متون مکتوب عمل می‌کنند. واژه "متن" در نشانه‌شناسی معنای گسترده‌تری می‌یابد و هر نوع نظام دلالتی اعم از گفتار، رفتار، پوشش، تصویر، هنر، موسیقی، سینما، سبک‌های زندگی، آیین‌ها، و حتی فرایندهای سیاسی را نیز در بر می‌گیرد. از این رو، هر آن‌چه که حامل معناست، می‌تواند موضوع تحلیل نشانه‌شناختی قرار گیرد. هدف این نوع تحلیل، کشف ساختار دلالت‌های پنهان، رمزگان‌های فرهنگی، و رمزگشایی از رابطه دال و مدلول در بستر اجتماعی-فرهنگی آن است.

برگر (Berger, 1987:133) تأکید می‌کند که نقطه عطف نشانه‌شناسی، بسط مدل زبانی به سایر پدیده‌های فرهنگی است. نشانه‌شناسی با این کار توانست از حیثه زبان‌شناسی فراتر رود و الگوهای ارائه دهد که سایر ساختارهای فرهنگی را نیز تبیین کند. به همین دلیل، ما حتی می‌توانیم برنامه‌های تلویزیونی، رفتارهای سیاسی یا نوع آرایش و پوشش را هم «متن» بنامیم و از منظر نشانه‌شناسی تحلیل کنیم.

نشانه‌شناسی، مانند دیگر روش‌های تفسیری نظیر هرمنوتیک و تحلیل گفتمان، با دو گانه فهم/معنا درگیر است. نشانه‌شناسی نیز به دنبال کشف معناست، اما از رهگذر تحلیل ساختارهای نشانه‌ای و روابط میان دال و مدلول. فوکو در تمایز نشانه‌شناسی از هرمنوتیک، تأکید دارد که در هرمنوتیک هدف کشف معنای نشانه است، در حالی که در نشانه‌شناسی، جایگاه، عملکرد، و قواعد پیوند میان نشانه‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد (فوکو، ۱۳۸۹: ۷۶).

پیرس، یکی از بنیان‌گذاران نشانه‌شناسی، نشانه را چیزی می‌داند که بر چیزی دیگر دلالت دارد. این تعریف، ساختاری سه‌وجهی دارد: نشانه، دلالت، و شیء مرجع. تمامی مدل‌های نشانه‌شناختی به نوعی از این ساختار پیروی می‌کنند. این سه گانه مفهومی در آثار سوسور، بارت و دیگران نیز به اشکال مختلف بروز یافته است (Lidov, 1998:572). تحلیل نشانه‌ای هر پدیده‌ای، مستلزم کشف این سه عنصر و بررسی روابط میان آن‌هاست. اخم پدر را می‌توان نمونه‌ای از دال در نظر گرفت که دلالت بر مدلول خشم دارد و بر اساس تجربه قبلی در ذهن کودک جای گرفته است. در اینجا نظام دلالت، نقش کلیدی در ساخت معنا ایفا می‌کند.

در نظام‌های دلالت، نشانه‌ها معمولاً در یکی از سه دسته شمایل، نمایه، یا نشانه‌های قراردادی قرار می‌گیرند (کالر، ۱۳۹۰: ۱۱۳). شمایل‌ها بر شباهت استوارند، مانند نقاشی پرتره یک شخص؛ نمایه‌ها بر رابطه سببی دلالت دارند، مانند دود که نشانه آتش است؛ و نشانه‌های قراردادی، مبتنی بر توافق اجتماعی‌اند، مانند زبان، پرچم، یا مصافحه. همان‌گونه که گادامر اشاره می‌کند، کارکرد نشانه ارجاع دادن به بیرون از خود است؛ چیزی را از غیب احضار می‌کند و به واسطه دلالت، آن را در ذهن حاضر می‌سازد. اما برای این کار، خود نشانه نیز باید برجسته باشد و توجه را به خود جلب کند، بدون آن که موجب درنگ بیش از حد شود (Gadamer, 2006:146). این خاصیت اشاره‌گری و ارجاع‌دهی، نشانه‌ها را به ابزارهای ارتباطی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بدل کرده است. اومبرتو اکو نیز تأکید می‌کند که نشانه‌ها ذاتاً قراردادی‌اند و از رهگذر همین قراردادها می‌توانند تحلیل‌پذیر شوند (اکو، ۱۳۸۹). این جنبه قراردادی نشانه‌ها، امکان تحلیل نشانه‌شناختی در فرهنگ‌های گوناگون را فراهم می‌کند. به‌طور مثال، علامت دو انگشت در جوامع غربی نشانه پیروزی است؛ در حالی که در برخی جوامع دیگر، مشت گره‌کرده همان معنا را دارد.

سوسور در همین زمینه تصریح می‌کند که تمام ابزارهای بیانی یک جامعه اساساً مبتنی بر عادات‌های جمعی‌اند و از این رو، قراردادی‌اند. وظیفه پژوهشگر نشانه‌شناس، شکستن این عادات و افشای رمزگان‌های پنهان در دل نشانه‌هاست (سوسور، ۱۳۷۸: ۹۹). نشانه‌شناسی با این رویکرد، به بررسی ساخت‌های فرهنگی و سیاسی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه معنا در متن جامعه جاری است.

یکی از حوزه‌های نسبتاً نو در نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی پوشاک است. لباس نه صرفاً برای پوشاندن تن، بلکه برای انتقال پیام‌های هویتی، جنسیتی، اجتماعی و سیاسی به کار می‌رود. تحلیل نشانه‌شناختی کراوات، که توسط سجودی (۱۳۸۷: ۱۶) و کاظمی (۱۳۹۵: ۱۲۵) صورت گرفته، نشان می‌دهد که چگونه این قطعه کوچک لباس در دوره‌های مختلف اجتماعی ایران، دلالت‌های متفاوتی یافته است؛ از نماد مخالفت با فرهنگ غالب، تا بازنمایی شغلی پزشکان و وکلا. بنابراین، نشانه‌ها بر حسب زمینه فرهنگی و تاریخی، معانی متغیر و چندلایه می‌یابند.

با این مقدمه، روشن است که نشانه‌شناسی بر هر متنی قابل اعمال است و قادر است رمزگان‌های نهفته در انواع متون اعم از گفتاری، نوشتاری و بصری را تحلیل کند. قدرت نشانه‌شناسی در این است که می‌تواند لایه‌های پنهان معنا، مناسبات قدرت، بازنمایی‌های فرهنگی و تعارضات اجتماعی را آشکار کند. از این رو، به درستی می‌توان آن را در زمره روش‌های تفسیری قدرتمند برای مطالعه پدیده‌های معاصر، اعم از سیاست، رسانه، هویت و بدن، جای داد.

در ادامه مقاله، با همین رهیافت نشانه‌شناختی، به تحلیل سبک خاصی از پوشش در ایران معاصر پرداخته خواهد شد؛ پوششی که از سطحی ساده فراتر می‌رود و با تبدیل شدن به نشانه‌ای فرهنگی-سیاسی، نقشی معنادار در گفتمان‌های رسمی و غیررسمی، و تنش‌های هویتی جامعه بازی می‌کند. این تحلیل نشان خواهد داد که چگونه سبک پوشش می‌تواند بستری برای نزاع گفتمانی، بازتولید مرزهای اجتماعی و سیاسی، و تکوین نوعی مقاومت نمادین باشد. این نوع پوشش، واجد بار نشانه‌ای فراوانی است و به مثابه «متن»ی قابل خوانش، دریچه‌ای به سوی شناخت عمیق‌تر از تعاملات قدرت، بدن، هویت و نظم اجتماعی در ایران امروز فراهم می‌آورد.

۵- رژیم حقوقی حجاب در جمهوری اسلامی ایران

در گفتمان رسمی فقهی جمهوری اسلامی ایران، حجاب یک حکم شرعی و واجب الهی تلقی می‌شود که رعایت آن برای زنان مسلمان تکلیف شرعی محسوب شده و ترک

آن، گناه و عصیان از فرمان الهی است. فقهای شیعه در رساله‌های توضیح‌المسائل، حجاب را از مصادیق بارز «ستر عورت» و «منع تبرج» دانسته‌اند که دلالت قرآنی آن نیز در آیاتی چون نور: ۳۱ و احزاب: ۵۹ آشکار است. با این حال، حجاب پیش از انقلاب اسلامی ایران، صرفاً در سطح تکلیف شرعی و نه الزام قانونی معنا می‌شد. نظام حقوقی وقت، هیچ‌گونه جرم‌انگاری درباره ترک حجاب انجام نداده بود و مداخله‌ای تقنینی در این زمینه مشاهده نمی‌شد، تا آن‌جا که حتی با وجود تأسیس دادگستری مدرن در دوران پهلوی، امر حجاب در حوزه حقوق عمومی یا جزایی وارد نشد.

با استقرار حکومت اسلامی پس از انقلاب ۱۳۵۷، شرایط بنیادین تغییر کرد. در این نظام، اصل چهارم قانون اساسی مقرر داشته است که «کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد». به این ترتیب، تکالیف فقهی نظیر حجاب به عنوان بخشی از نظم عمومی شریعت، وارد قلمرو قانون‌گذاری عمومی شده و در پی آن، روند «قانونی‌سازی احکام شرعی» آغاز گردید. حجاب، از یک تکلیف شرعی فردی، به تدریج به یک الزام حقوقی و در ادامه، به موضوعی در قلمرو حقوق کیفری بدل شد. این فرایند، از منظر حقوق جزا، معادل مفهوم «جرم‌انگاری» است؛ به این معنا که قانونگذار رفتاری را ممنوع می‌سازد و برای آن ضمانت اجرای کیفری تعیین می‌کند (نجفی‌توانا و مصطفی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۴۹؛ خسروشاهی و گنجی، ۱۳۹۸: ۱۷۵).

نقطه عطف این فرایند، ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات، مصوب ۱۳۷۵) است. مطابق این ماده: «هر کس علناً در انظار و اماکن عمومی و معابر، تظاهر به عمل حرامی نماید، علاوه بر کیفر عمل، به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می‌گردد... در صورتی که مرتکب عملی شود که نفس آن عمل دارای کیفر نمی‌باشد ولی عفت عمومی را جریحه‌دار نماید، فقط به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهد شد.» قانونگذار در تبصره این ماده، تصریح کرده است: «زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر شوند، به حبس از ده روز تا دو ماه و یا جزای نقدی از دو میلیون تا ده میلیون ریال محکوم خواهند شد» (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۷۵).

بر این اساس، حضور زن بی حجاب در انظار عمومی، یکی از مصادیق «تظاهر به فعل حرام» و «جریحه‌دار کردن عفت عمومی» تلقی شده است. اما از آنجا که هیچ ماده قانونی مستقلی درباره تعریف «حجاب شرعی» یا تعیین حدود عینی آن در قوانین عادی وجود ندارد، معیار سنجش در این زمینه مستند به منابع فقهی و نظرات مشهور فقیهان باقی مانده

است. همین امر موجب شده است که تشخیص مصداق جرم، وابسته به برداشت‌های عرفی، یا ارزیابی ذهنی ضابطان و دادگاه‌ها از مفهوم «عفت عمومی» شود؛ مفهومی که خود واجد بار روان‌شناختی و کیفی بوده و قابل تقلیل به سنجه‌های عینی و قابل اتکا نیست.

در یکی از نشست‌های قضایی قوه قضائیه، بر این موضوع تأکید شده است که حجاب شرعی در منابع فقهی تعریف گردیده، لیکن در ماده ۶۳۸، جرم بودن بی‌حجابی تنها در صورتی تحقق می‌یابد که موجب جریحه‌دار شدن عفت عمومی شود. بر اساس همین تفسیر مضیق از قوانین کیفری، که با اصول حاکم بر حقوق جزا نیز سازگار است، حضور زن بی‌حجاب در صورتی جرم تلقی می‌شود که واجد بار اجتماعی - فرهنگی اخلاص‌گرانه باشد و نه صرفاً نقض ظاهری یک پوشش خاص.

در همین راستا، و به دنبال گسترش نافرمانی‌های مدنی در قالب کمپین‌های «نه به حجاب اجباری» و «دختران خیابان انقلاب» و اعتراضات موسوم به جنبش «زن، زندگی، آزادی»، قوه مقننه در صدد تدوین لایحه‌ای جامع تحت عنوان «لایحه حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب» برآمده است. این لایحه که هنوز تصویب نهایی نشده، در پی آن است که با تفکیک میان ابعاد فرهنگی، انتظامی، قضایی و رسانه‌ای مسئله حجاب، رویکرد چندسطحی تری را در مواجهه با آن اتخاذ کند. در صورت تصویب، این لایحه جایگزین مهمی برای ماده ۶۳۸ خواهد شد و می‌تواند ضمن شفاف‌سازی حدود قانونی حجاب، از تفسیرهای ناپایدار و سلیقه‌ای موجود نیز بکاهد.

با این حال، باید توجه داشت که نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با مقوله حجاب، همواره میان دو ساحت فقهی/شرعی و قانونی/تقنینی در حال نوسان بوده است. از یک‌سو، به موجب قاعده «التعزیر لکل فعل محرم»، حاکم اسلامی می‌تواند برای افعال حرامی چون بی‌حجابی که در فقه منع شده‌اند، مجازات تعیین کند؛ اما از سوی دیگر، اصل قانونی بودن جرم و مجازات و اصل شفافیت در حقوق جزا، اقتضا دارد که حدود این مجازات به روشنی در قوانین موضوعه تعیین گردد. همین موجب بروز ابهامات، منازعات حقوقی و مقاومت‌های اجتماعی در مسئله حجاب شده است. بنابراین، رژیم حقوقی حجاب در جمهوری اسلامی ایران، بازتابی از تلاقی حکم الهی، اراده سیاسی نظام، و نظام تقنینی مدرن است. حجاب در این رژیم، نه فقط یک دستور شرعی بلکه یک نشانه سیاسی، یک ابزار انتظام اجتماعی و بخشی از نظم حقوقی دولت دینی است؛ و همین کثرت معنا، زمینه‌ساز پیچیدگی‌های امروز آن در سطح اجتماعی، فرهنگی و قضایی شده است.

۶- تبلور حکم شرعی حجاب در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران

در نظام حقوقی و گفتمانی جمهوری اسلامی ایران، حجاب نه صرفاً یک الزام فردی و شرعی، بلکه بازتابی از هویت دینی و سامان ایدئولوژیک نظام تلقی می‌شود. این جایگاه، در اسناد بالادستی کشور به صورت روشن بازنمایی شده و به عنوان یکی از نمادهای اجتماعی شده ایمان، عفاف و نظم فرهنگی مورد حمایت سیاست گذار قرار گرفته است. همان گونه که نظریه پردازان نشانه‌شناسی تصریح کرده‌اند، سبک پوشش همچون یک «متن اجتماعی» مملو از نشانه است که معناهای فراتر از خود را تولید و انتقال می‌دهد (احمدی، ۱۳۷۸: ۲۱۰). در جامعه پساانقلابی ایران، پوشش و بویژه حجاب، نه صرفاً وسیله‌ای برای پوشاندن، بلکه زبان گفتمانی قدرت و تمایز است که توسط دولت، رسانه‌ها و گروه‌های اجتماعی رمزگذاری شده و در بستر کشمکش‌های ایدئولوژیک معنا می‌یابد. از این منظر، هر نوع سبک پوشش - از چادر گرفته تا مانتوهای آزاد و شفاف - به مثابه نماد یا نشانه‌ای سیاسی و اجتماعی تعبیر شده و حامل پیامی هویتی درباره نسبت فرد با گفتمان رسمی انقلاب اسلامی است (کاظمی، ۱۳۹۵: ۱۳۰ و ۱۳۶؛ تقی‌لو و خدابنده‌لو، ۱۳۹۹: ۸۰۸).

از همین رو، حجاب در گفتمان رسمی جمهوری اسلامی ایران به صورت نهادمند و سازمان یافته در قالب اسناد بالادستی بازنمایی شده است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصولی مانند اصل دوم (مبانی اسلامی نظام)، اصل چهارم (لزوم اسلامی بودن کلیه قوانین)، و بویژه اصل بیست و یکم، دولت را موظف می‌سازد تا «زمینه‌های رشد شخصیت زن را در جهت احیای حقوق مادی و معنوی او بر مبنای اسلام» فراهم سازد؛ مفهومی که با پوشش شرعی ارتباطی مستقیم دارد.

در برنامه‌های توسعه کشور نیز بویژه از برنامه چهارم به بعد، پوشش و عفاف به عنوان مؤلفه‌ای از نظم فرهنگی و اجتماعی دولت تعریف شده‌اند. در ماده ۹۷ برنامه چهارم توسعه، بر لزوم تقویت نهاد خانواده، ترویج عفاف، و ارتقای شاخص‌های اخلاقی در جامعه تأکید شده است. در برنامه پنجم توسعه نیز لزوم هماهنگی دستگاه‌های فرهنگی برای تقویت سبک زندگی اسلامی مطرح شده، و سرانجام، در ماده ۱۰۲ برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۹۵)، دولت به صراحت مکلف شده است که:

«وزارت کشور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، سازمان صدا و سیما و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران مکلف‌اند از طریق ظرفیت‌های موجود برای ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب در جامعه اقدام نمایند» (برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۵: ماده ۱۰۲).

در کنار این، سند راهبردی عفاف و حجاب مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی (مصوب ۱۳۸۴) یکی از مهم‌ترین اسناد در تعیین وظایف نهادهای حاکمیتی در صیانت از پوشش شرعی محسوب می‌شود. در این سند، به تفصیل وظایف نهادهایی همچون وزارت علوم، صداوسیما، وزارت بهداشت، آموزش و پرورش، نیروی انتظامی و دستگاه‌های قضایی در خصوص ترویج و الزام به رعایت حجاب آمده است. این سند، حجاب را نه صرفاً یک ارزش دینی، بلکه مولفه‌ای از امنیت اجتماعی، سلامت اخلاقی و نماد هویت تمدن‌ساز معرفی کرده است.

در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز، که از سوی رهبر جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۷ صادر شد، ارزش‌های فرهنگی اسلام در برابر تهاجم فرهنگی غرب به عنوان اولویت راهبردی نظام مطرح شده و تقویت سبک زندگی اسلامی - از جمله عفاف و حجاب - به عنوان بخشی از تمدن نوین اسلامی مطرح گردیده است (Khamenei.ir/22/11/1397).

«قانون حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب»، مصوب سال ۱۴۰۳، به عنوان یکی از اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران، تلاش می‌کند تا حجاب را از یک واجب شرعی به یک الزام قانونی و اجتماعی تبدیل کند. این قانون با تأکید بر نقش خانواده به عنوان کانون اصلی رشد و تعالی انسان، رفتارهایی مانند برهنگی، بی‌عفتی، کشف حجاب و بدپوششی را نقض اصول سوم و دهم قانون اساسی می‌داند و آن‌ها را ممنوع اعلام می‌کند. در این قانون، وظایف مشخصی برای دستگاه‌های اجرایی تعیین شده است. به عنوان مثال، وزارت کشور موظف است با تشکیل ستادی، هماهنگی و نظارت بر عملکرد دستگاه‌ها و نهادها را در حوزه عفاف و حجاب بر عهده گیرد. همچنین، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، سازمان صدا و سیما و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران مکلف‌اند از طریق ظرفیت‌های موجود برای ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب در جامعه اقدام نمایند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۳/۰۵/۰۲).

از منظر نشانه‌شناسی، این قانون حجاب را به عنوان یک نماد فرهنگی و اجتماعی معرفی می‌کند که نه تنها بیانگر تعهد دینی فرد است، بلکه نشان‌دهنده هویت ملی و انقلابی نیز محسوب می‌شود. این رویکرد با نظریه‌های نشانه‌شناسی مانند دیدگاه رولان بارت در مورد اسطوره‌ها و نشانه‌ها همخوانی دارد، جایی که نشانه‌ها فراتر از معنای اولیه خود، بار معنایی فرهنگی و ایدئولوژیک پیدا می‌کنند.

علاوه بر این، قانون مذکور با تعیین مجازات‌هایی برای عدم رعایت حجاب، از جمله جریمه‌های نقدی و حبس، تلاش می‌کند تا از طریق ابزارهای قانونی، رفتارهای اجتماعی را کنترل و هدایت کند. این امر با دیدگاه میشل فوکو در مورد قدرت انضباطی و نظارت اجتماعی هم‌راستا است، جایی که قدرت از طریق نهادها و قوانین، رفتار افراد را شکل می‌دهد (فوکو، ۱۳۸۹). در مجموع، «قانون حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب» تلاشی است برای نهادینه‌سازی حجاب به عنوان یک الزام قانونی و اجتماعی، که از طریق تعیین وظایف برای دستگاه‌های اجرایی، استفاده از ابزارهای قانونی و تأکید بر نقش خانواده، سعی در تقویت فرهنگ عفاف و حجاب در جامعه دارد. این رویکرد، حجاب را از یک واجب شرعی فردی به یک نماد فرهنگی و اجتماعی تبدیل می‌کند که نقش مهمی در هویت ملی و انقلابی ایفا می‌کند. اگرچه این اسناد از نیت الهی و نهادینه‌سازی پوشش شرعی برآمده‌اند، اما در عمل، سیاست‌های اجرایی همراه با آن‌ها موجب رمزگذاری سیاسی و اجتماعی حجاب شده‌اند. پدیده‌هایی مانند ایجاد نهادهایی چون گشت ارشاد، اجرای طرح‌های امنیت اجتماعی، تبلیغات شهری، و برخوردهای انتظامی، در کنار اقدامات فرهنگی، به حجاب معنایی بیش از حدود فقهی آن بخشیده‌اند. به گونه‌ای که تخطی از حجاب، در گفتمان رسمی، گاه به نشانه‌ای از نفوذ فرهنگی دشمن و گسست از انقلاب تعبیر می‌شود.

در برابر این بازنمایی‌های رسمی، تحولات اجتماعی از جمله ظهور شبکه‌های اجتماعی، گذارهای نسلی، جهانی شدن سبک‌های مصرف و تمایل جوانان به زیبایی‌شناسی مدرن، مقاومت‌هایی نمادین پدید آورده‌اند که در قالب «دگرپوشی» (مقابل چادر، یقه آخوندی و حجاب معیار)، به نمایش درآمده‌اند. پژوهش‌های میدانی متعدد از جمله بررسی‌های پیمایشی درباره رابطه میان مصرف رسانه و کاهش پایبندی به حجاب، تأیید می‌کنند که نشانه‌شناسی پوشش امروز بخشی از کنش سیاسی روزمره ایرانیان شده است (امین و داودی، ۱۴۰۲: ۱۰۸؛ مولازاده، ۱۴۰۱: ۲۷۶).

بنابراین، بازنمایی حجاب در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران اگرچه ریشه در حکم شرعی و فلسفه اسلامی دارد، اما در فرآیند اجرای آن، به حوزه نشانه‌شناسی، هویت‌سازی و مقاومت اجتماعی نیز وارد شده است. این تقاطع میان امر الهی، نظم حقوقی، و مقاومت اجتماعی، ماهیت پیچیده و منازعه‌آمیز حجاب را در ایران معاصر شکل داده است.

۷- سیاست‌های تقنینی، فرهنگی و انتظامی در اجرای الزام حجاب

حکومت اسلامی ایران از آغاز پیروزی انقلاب، حجاب را نه صرفاً در مقام تکلیف فردی، بلکه به مثابه نماد اجتماعی وفاداری به نظام اسلامی بازتعریف کرده و برای تحقق آن، مجموعه‌ای از سیاست‌های تقنینی، فرهنگی و اجرایی را به کار بسته است. این سیاست‌ها در پی آن‌اند که نظم معنایی مطلوب نظام درباره پوشش را در سطح جامعه تثبیت کنند.

در سطح تقنینی، ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی، تظاهر به فعل حرام را جرم دانسته و در تبصره آن، ظاهر شدن زنان بدون حجاب شرعی را مستوجب مجازات معرفی کرده است. این ماده، نخستین بستر قانونی برای جرم‌انگاری بی‌حجابی محسوب می‌شود (نجفی توآنا و مصطفی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۴۹؛ خسروشاهی و گنجی، ۱۳۹۸: ۱۷۵). همچنین، لایحه «حمایت از خانواده از طریق ترویج عفاف و حجاب» که در مجلس در دست بررسی است، می‌کوشد با رویکردی جامع‌تر و تطبیقی‌تر، ساختار الزام پوشش شرعی را بازآرایی کند.

در حوزه فرهنگی، اسناد بالادستی همچون سند عفاف و حجاب (مصوب ۱۳۸۴) دستگاه‌های فرهنگی را ملزم به ترویج ارزش‌های پوشش اسلامی دانسته‌اند. وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارشاد، صداوسیما، حوزه‌های علمیه، شهرداری‌ها و دانشگاه‌ها، موظف‌اند الگوی پوشش مطلوب را در قالب محتواهای آموزشی، تبلیغات محیطی، تولیدات رسانه‌ای و مناسک عمومی نهادینه کنند.

در حوزه اجرایی و انتظامی، طرح‌هایی مانند گشت ارشاد، طرح ناظر، گشت ثارالله، و طرح ارتقای امنیت اجتماعی تلاش کرده‌اند از طریق کنترل میدانی فضاهای عمومی، از تضعیف حجاب جلوگیری کنند. این اقدامات را می‌توان در چارچوب نظریه آلتوسر تحلیل کرد که معتقد است «سازوکارهای ایدئولوژیک دولت» از طریق نهادهایی چون آموزش، رسانه و پلیس، هنجارهای مطلوب را بازتولید می‌کنند (آلتوسر، ۱۳۹۰).

با این حال، بخشی از جامعه در مواجهه با این سیاست‌ها، واکنش‌هایی از جنس سکوت، نافرمانی مدنی یا خلق معانی بدیل بروز داده است. از منظر نشانه‌شناسی، این واکنش‌ها را می‌توان تلاش برای «بازتعریف نشانه» دانست؛ کنشی که به جای مقابله آشکار، معناهای تازه‌ای را از حجاب، پوشش و بدن در بستر اجتماعی و رسانه‌ای خلق می‌کند (بارت، به نقل از احمدی، ۱۳۷۸: ۲۱۰؛ مولازاده، ۱۴۰۱: ۲۷۶).

۸- حجاب و منازعه گفتمانی در رسانه‌ها و فضای عمومی

در نظم اجتماعی ایران معاصر، حجاب به پدیده‌ای چندلایه تبدیل شده که از سطح شرعی خود عبور کرده و به عرصه رقابت معنایی میان قدرت، جامعه و رسانه‌ها وارد شده است. این دگرگونی، بر بستر رسانه‌های رسمی، شبکه‌های اجتماعی و فضای عمومی شهری به شدت قابل مشاهده است. در رسانه‌های رسمی، حجاب همچنان به عنوان یکی از ارکان هویت اسلامی - انقلابی زن مسلمان بازنمایی می‌شود. برنامه‌های تلویزیونی، مستندها، کتاب‌های درسی و تبلیغات محیطی تلاش دارند تصویری آرمانی از زن محجبه و مؤمن ارائه دهند؛ تصویری که نه تنها دین‌باور، بلکه نماد وفاداری به نظام نیز هست. در این رمزگذاری، به تعبیر رولان بارت، دال‌هایی چون چادر، مقنعه و یقه بسته، به مدلول‌هایی چون عفت، اطاعت، نجابت و هویت انقلابی گره خورده‌اند (احمدی، ۱۳۷۸: ۲۱۰).

در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی اما، معناهای دیگری برای همین نشانه‌ها بازتولید شده‌اند. مانتو، روسری آزاد یا حتی شال، نه فقط پوشش، بلکه زبان اعتراضی بخشی از جامعه‌اند. کمپین‌هایی نظیر «آزادی‌های یواشکی»، «دختران خیابان انقلاب» یا شعارهای «نه به حجاب اجباری»، در واقع تلاش‌هایی برای بازخوانی متن رسمی حجاب‌اند و به دنبال آن‌اند تا مدلول‌های تازه‌ای به نشانه‌های تثبیت شده گفتمان رسمی بیفزایند (مولازاده، ۱۴۰۱: ۲۸۳).

فضای عمومی نیز به صحنه این مقاومت نشانه‌ای تبدیل شده است. بدن زن، پوشش او و حتی شیوه راه رفتن یا آرایش، از منظر فوکو، به میدان مقاومت تبدیل می‌شود؛ چرا که به باور او، قدرت در بدن‌ها حلول می‌کند و مقاومت نیز از همان‌جا آغاز می‌شود (دریفوس و رایینو، ۱۳۷۶: ۳۵۸).

در مجموع، حجاب دیگر نه فقط موضوعی فقهی یا قانونی، بلکه نشانه‌ای چندصدایی در بستر منازعه گفتمان‌هاست. سیاست‌گذاری مؤثر در این حوزه، نیازمند فهم لایه‌های معنایی، نشانه‌شناسی پوشش و ظرفیت‌های تعامل فرهنگی است، نه صرفاً مداخله انتظامی یا تأکید بر نظم تقنینی.

۹- نشانه‌شناسی حجاب در نظام گفتمانی جمهوری اسلامی ایران

از منظر نشانه‌شناسی، جهان اجتماعی مملو از رمزگان‌هایی است که از طریق آن‌ها هویت، قدرت، تقابل و تفاهم شکل می‌گیرد. لباس به عنوان بخشی از سبک زندگی، یک «متن» اجتماعی است که معانی آن فراتر از بافت فیزیکی‌اش، در شبکه‌ای از دلالت‌ها بازنمایی می‌شود. این دلالت‌ها در بسترهای فرهنگی و سیاسی بازتولید می‌شوند و در ایران پس‌انقلابی، حجاب به عنوان یک نشانه، نه تنها حامل بار شرعی، بلکه نماد قدرت، اطاعت،

مقاومت و دگرگونی بوده است (مولازاده، ۱۴۰۱؛ سجودی، ۱۳۸۷). بر اساس رهیافت نظری این مقاله، نشانه‌شناسی نه تنها به بررسی ساخت معنایی نشانه‌ها بلکه به کشف نحوه رمزگذاری و رمزگشایی در بستر گفتمان‌های اجتماعی می‌پردازد (احمدی، ۱۳۷۸؛ اکو، ۱۳۸۹).

به تعبیر آلتوسر، سبک پوشش را باید بخشی از سازوکار ایدئولوژیک دولت دانست؛ آن گونه که در قالب «آپاراتوس‌های ایدئولوژیک» از جمله مدرسه، رسانه، هنر، و حتی تابلوهای شهری شکل می‌گیرد و بازتولید می‌شود (آلتوسر، ۱۳۹۰). در ایران پس از انقلاب، گفتمان رسمی با رمزگذاری معینی از پوشش، آن را به دوگانه‌ای ایدئولوژیک تبدیل کرد: چادر در جایگاه پوشش معیار زن انقلابی مسلمان و مانتو به‌عنوان نشانه‌ای از عبور از خطوط گفتمانی رسمی (کاظمی، ۱۳۹۵). همین دگرگونی در سبک پوشش، آن‌چنان بار معنایی یافت که به تعبیر مقاله، به یک فرایند «دگرپوشی» انجامید؛ یعنی آن گونه که دگراندیشی نماد انحراف ایدئولوژیک بود، دگرپوشی نیز رمز کناره‌گیری از آرمان‌های انقلاب تلقی شد.

در ساحت گفتمانی، حتی پوشش مردان نیز وارد این تقابل شد. کراوات به‌عنوان نماد فراماسونری، غرب‌گرایی و غیرانقلابی‌گری رمزگذاری شد و به‌جای آن یقه آخوندی و پیراهن بلند جایگزین گردید (کاظمی، ۱۳۹۵). به‌مرور زمان، این رمزگان به ساختار معنادار سیاسی در جامعه تبدیل شد که در آن «لباس» ابزار تمایزبخشی اجتماعی بود.

ظهور رسانه‌های نوین، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی، موجب برهم زدن این نظم نشانه‌ای شد. حال آنکه بسیاری از شهروندان، حتی در حالی که با اصل شرعی حجاب مخالفتی نداشتند، از آن به‌عنوان ابزار بیان اعتراض‌های اجتماعی خود بهره می‌گرفتند (رستگار خالد و همکاران، ۱۳۹۱؛ بهرامیان و یاقوتی، ۱۳۹۵). در این فرایند، حجاب از یک امر دینی به «نشانه‌ای» برای بیان «مطالبات انباشته‌شده اجتماعی» بدل شد؛ مطالباتی که به دنبال شنیده شدن بودند، ولو با زبان پوشش.

در چنین فضایی، مقاومت در برابر گفتمان مسلط، نه در سطح نظری بلکه در سطح نشانه‌ها شکل می‌گیرد. انتخاب مانتوی جلو باز، حذف مقنعه، یا استفاده از شلوارک در کمپین‌های مردمی، نه فقط تخلف از پوشش رسمی بلکه کنش نمادین سیاسی برای بازتعریف معنای نظم فرهنگی است (مولازاده، ۱۴۰۱). گفتمان رسمی نیز با ایجاد سازوکارهایی، در تلاش برای تثبیت نشانه‌های ارزشی مطلوب خود بوده است (امین و داودی، ۱۴۰۲).

این تقابل نشانه‌ای، گواه آن است که حجاب در ایران امروز، نه صرفاً امری شرعی یا قانونی، بلکه بستری برای نزاع معنایی، مقاومت فرهنگی و هویت‌سازی اجتماعی است. به تعبیر فوکو، قدرت همواره در پی کنترل و نظم‌دهی به سبک زندگی است؛ و درست در همین نقطه است که مقاومت شکل می‌گیرد، ولو با ساده‌ترین شکل آن: لباس پوشیدن متفاوت (فوکو، ۱۳۸۹؛ دریفوس و رابینو، ۱۳۷۶).

نتیجه‌گیری

تحلیل نشانه‌شناختی حجاب در جمهوری اسلامی ایران آشکار می‌سازد که این مفهوم، از سطح اولیه فقهی خود به قلمرو گسترده‌تری از معناهای سیاسی، حقوقی، اجتماعی و فرهنگی ارتقاء یافته است. در گفتمان شیعه، حجاب به مثابه واجبی الهی و جزئی از ضروریات دینی مطرح بوده که ترک آن گناه محسوب می‌شود. با استقرار حکومت اسلامی، این تکلیف شرعی در بستر قانون نهادینه شد و به موضوعی در قلمرو حقوق عمومی و کیفری بدل گردید. در اسناد بالادستی نظام، از قانون اساسی تا برنامه‌های توسعه و مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، حجاب به عنوان یکی از شاخص‌های سبک زندگی اسلامی و نماد هویت فرهنگی جامعه معرفی شده است. حجاب در ایران معاصر، علاوه بر کارکرد شرعی و حقوقی، به «نشانه‌ای گفتمانی» بدل شده است. از منظر نشانه‌شناسی ساخت‌گرا، هر نشانه از یک دال (فرم) و مدلول (محتوا) تشکیل شده و در نظام معنایی خود عمل می‌کند. در این چارچوب، پوشش اسلامی بویژه چادر، به دالی تبدیل شده که مدلول آن «زن انقلابی، عفیف، مؤمن و پایمند به ارزش‌های جمهوری اسلامی» است. در مقابل، مانتو، شال، بی‌حجابی یا پوشش غربی به نشانه‌هایی بدل شده‌اند که مدلول آن‌ها مقاومت، اعتراض یا گاه ضدیت با ارزش‌های نظام است. همان‌گونه که فوکو می‌گوید، «قدرت نه فقط در نهادها، بلکه در شبکه‌های نشانه‌ها جاری است»؛ به همین دلیل، نظام جمهوری اسلامی در تلاش برای تثبیت معناهای مشروع از طریق قانون‌گذاری، تبلیغات فرهنگی و سازوکارهای انتظامی، به نوعی «کنترل معنایی» بر پوشش‌ها پرداخته است. در همین راستا، ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی و لایحه‌های پس از آن، تلاشی برای تثبیت مرزهای معنایی میان «رفتار مقبول» و «تخلف نمادین» محسوب می‌شود. حجاب، در این نظام، نه فقط رعایت یک حد شرعی، بلکه وفاداری به گفتمان سیاسی و مشروعیت‌بخش به نظم موجود است. در سوی دیگر، بر اساس تحلیل پسا‌ساخت‌گرا (بارت، دریدا، باختین)، معناها هرگز تثبیت نمی‌شوند و نشانه‌ها همواره مستعد بازخوانی و «تأویل تقابلی» هستند. مقاومت‌های اجتماعی همچون کمپین‌های «دختران خیابان انقلاب»، «آزادی‌های یواشکی» یا حتی اشکال پنهان‌تر از نافرمانی نمادین - مانند مانتوهای جلوباز، عدم استفاده از روسری در خودرو و پوشش

مرزی - تلاش‌هایی برای گسست از رمزگذاری گفتمان رسمی و ایجاد «معناهای جایگزین» هستند. در این میان، شبکه‌های اجتماعی، فضای مجازی و جهانی شدن سبک زندگی، میدان مبارزه نشانه‌ها را گسترش داده‌اند. حال دیگر معنا در کنترل کامل نهادهای رسمی نیست، بلکه در پیوندی میان کاربر، رسانه و سبک زندگی شکل می‌گیرد. به تعبیر آلتوسر، اگر ایدئولوژی از طریق آپاراتوس‌های ایدئولوژیک دولت بازتولید می‌شود، فضای مجازی، مدارس غیررسمی، هنر خیابانی و پوشش‌های روزمره، در حال ایجاد «آپاراتوس‌های مقاومت نشانه‌ای» هستند که با رمزهای رسمی وارد جدال می‌شوند. در این بستر، می‌توان گفت حجاب در جمهوری اسلامی به یک نظام نشانه‌ای چندسطحی بدل شده است:

-در سطح فقهی، حکم الهی است؛

-در سطح حقوقی، قانون الزام‌آور است؛

-در سطح سیاسی، نماد وفاداری یا مقاومت است؛

-در سطح فرهنگی، نشانه‌ای از سبک زندگی اسلامی یا مدرن است؛

-و در سطح گفتمانی، میدان تقابل نشانه‌ها برای تثبیت یا تخریب هویت رسمی است.

بنابراین، هر تحلیل راهبردی درباره حجاب، باید این پیچیدگی نشانه‌ای را در نظر بگیرد. رویکردی صرفاً فقهی، صرفاً کیفری یا صرفاً فرهنگی نمی‌تواند گره از بحران حجاب در ایران بگشاید. آنچه ضرورت دارد، فهم لایه‌مند، تطبیقی و بینارشته‌ای از حجاب است؛ فهمی که آن را به مثابه یک نشانه گفتمانی درگیر در منازعه قدرت، هویت و قانون بنگرد. در پایان، باید گفت که بازنمایی حجاب در اسناد رسمی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی، اگرچه از متن شریعت برآمده، اما اکنون، نیازمند بازاندیشی نظری، شفافیت قانونی، و نگاهی تعاملی به جامعه متحول امروز ایران است.

استناد به این مقاله: زکوی، مهدی،، هارونی مجدآبادی، یوسف،، مصطفوی، سید هادی. (۱۴۰۴). حجاب به مثابه حکم شرعی و الهی: بازنمایی در اسناد بالادستی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی ریاضت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۰)، ۱۵۴-۱۷۷.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- آلتوسر، لوئی (۱۳۹۰)، *ایدئولوژی و سازویرگ‌های ایدئولوژیک دولت*، ترجمه روزبه صدر آرا، تهران، نشر چشمه
- احمدی، بابک (۱۳۷۸)، *ساختار و تائیل متن*، تهران، نشر مرکز
- اکو، امیرتو (۱۳۸۹)، *نشانه‌شناسی*، ترجمه ایزدی، تهران، نشر ثالث
- امین، الهام، و داودی، علی اصغر. (۱۴۰۲). حجاب، هویت زنانه و هژمونی ایدئولوژیک انقلاب اسلامی در گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای. *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۶(۹۹)، ۹۵-۱۲۶.
- بشیری، حسین (۱۳۷۶)، *مقدمه مترجم، در درینوس و رابینو میشل فرکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک*، ترجمه حسین بشیری، تهران، نشر نی
- بهرامیان، امید، و یاقوتی، هدا. (۱۳۹۵). رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی زبان و پای‌بندی به هویت فرهنگی در زنان شهر تهران. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۱۴(۱)، ۱۸۷-۲۱۶
- تقی‌لو، فرامرز، و خدابخنده‌لو، رضا. (۱۳۹۹). مدرنیته اروپامحور و سیاسی شدن سنت در جوامع مسلمان. *فصلنامه سیاست*، ۳(۳)، ۸۰۳-۸۲۵
- پوپر، کارل (۱۳۹۸)، *درس این قرن*، ترجمه پایا، تهران، طرح نو
- خسروشاهی، قدرت‌الله، و گنجی، علی. (۱۳۹۸). بررسی جرم انگاری مصلحت‌گرایانه در نظام جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۲۸(۲)، ۱۷۵-۲۰۶.
- رستگار خالد، امیر، محمدی، میثم، و تقی‌پور ایوکی، سحر. (۱۳۹۱). کنشهای اجتماعی زنان و دختران نسبت به حجاب و رابطه آن با مصرف اینترنت و ماهواره. *مطالعات راهبردی زنان*، ۱۴(۵۶)، ۸۲-۷
- درینوس، هیوبرت، رابینو، پل (۱۳۷۶)، *میسل فوکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک*، ترجمه حسین بشیری، تهران، نشر نی
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۷)، *درباره نشانه‌شناسی زندگی روزمره با تکیه بر لباس، روزنامه اعتماد*، اسفند ۱۳۸۷
- سوسور، فردیناند (۱۳۷۸)، *دوره زبان‌شناسی عمومی*، ترجمه کوروش صفوی، تهران، نشر هرمس
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۳)، *انسان‌شناسی شهری*، تهران، نشر نی
- فوکو، میشل (۱۳۸۹)، *نظم‌اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی*، ترجمه یحیی امامی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- کاظمی، عباس (۱۳۹۵)، *امر روزمره در جامعه پساانقلابی*، تهران، نشر فرهنگ جاوید
- کالر، جانانتان (۱۳۹۰)، *فردیناند دو سوسور*، ترجمه کوروش صفوی، تهران، نشر هرمس
- مرادی طادی، محمدرضا (۱۳۹۶)، *تقریرات درسگفتار نشانه‌شناسی: نظریه و روش*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق
- مولازاده، مریم. (۱۴۰۱)، *نشانه‌شناسی مد لباس بر اساس نظریه نشانه‌شناسی پنج‌گانه بارت*. *مطالعات بین‌رشته‌ای ادبیات، هنر و علوم انسانی*، ۲(۲)، ۲۷۱-۲۹۸.
- نحفی توانا، علی، و مصطفی زاده، فهیم. (۱۳۹۲). جرم انگاری در نظام کیفری جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه مطالعات ققه و حقوق اسلامی*، ۵(۸)، ۱۴۹-۱۷۰.
- جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۵). *قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)*، ماده ۱۰۲. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور.
- دهقانپور، علیرضا، و اوشلی، لیلا. (۱۳۹۸). *معناشناسی حجاب در قرآن*. *فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سلفیه*، سال شانزدهم، شماره ۴۴ (ویژه زن و خانواده)، صص ۱۹-۴۴.
- غفاری، فرزانه. (۱۳۹۱). *گستره حجاب در قرآن بیانات*، شماره ۷۴، صص ۲۰۲-۱۸۸.
- جهانیان، فهیمه، و زارعان، منصوره. (۱۴۰۰). بررسی فقهی وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در الزام حجاب اسلامی بر بانوان شهروند. *دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات ققه تربیتی*، سال دهم، شماره ۲۰ (پاییز و زمستان)، صص ۸۳-۵۹.
- مهدوی‌زادگان، داود. (۱۳۸۷). *پژوهشی در الزام حکومتی حکم حجاب*. *فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان*، سال نهم، شماره ۳۶ (تابستان)، صص ۹-۵۰.
- فلاح تفتی، فاطمه. (۱۳۹۹). *مستولیت حکومت اسلامی در امر حجاب با استناد به ادله امر به معروف و نهی از منکر*. *فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده*، سال شانزدهم، شماره ۶۴ (تابستان)، صص ۷۳-۱۱۵.
- سیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. (۱۳۹۷). *منتشر شده در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای*. بازیابی از <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>
- جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۵). *قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)*، ماده ۱۰۲. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور.
- Bouissac, Paul(ed.) (1998). *Encyclopedia of Semiotics*. Oxford University Press
- Gadamer,H.(2006). *Truth and Method*. New York: Crossroad Pub.
- Lidov, David (1998). *SIGN*. in Paul Bouissac(ed.) (1998). *Encyclopedia of Semiotics*
- Oliver Boyd-Barrett, Peter Braham (1987). *Media, Knowledge and Power*. London: Routledge publication
- Sebok, Thomas (1994). *An Introduction to Semiotics*. Toronto: University of Toronto Press
- Ahmadi, B. (1999). *Structure and Interpretation of Texts*. Tehran: Markaz Publishing. {In Persian}
- Althusser, L. (2011). *Ideology and Ideological State Apparatuses* (R. Sadra, Trans.).

- Century (Paya, Trans.). Tehran: Tarh-e No. {In Persian}
- Rastegar Khaled, A., Mohammadi, M., & Naqipour Ayvaki, S. (2012). Social actions of women and girls toward hijab and its relationship with internet and satellite use. *Women's Strategic Studies*, 14(56), 7–82. {In Persian}
- Sajoudi, F. (2008). On the semiotics of everyday life with emphasis on clothing. *Etemaad Newspaper*, March 2008. {In Persian}
- Saussure, F. (1999). *Course in General Linguistics* (K. Safavi, Trans.). Tehran: Hermes Publishing. {In Persian}
- Sebok, Thomas (1994). An Introduction to Semiotics. Toronto: University of Toronto Press
- Taghilou, F., & Khodabendelou, R. (2020). Eurocentric modernity and the politicization of tradition in Muslim societies. *Politics Quarterly*, 50(3), 803–825. {In Persian}
- Tehran: Cheshmeh Publishing. {In Persian}
- Amin, E., & Davoodi, A. A. (2023). Hijab, feminine identity, and ideological hegemony of the Islamic Revolution in Ayatollah Khamenei's discourse. *Strategic Studies of Basij*, 26(99), 95–126. {In Persian}
- Bahramian, O., & Yaghouti, H. (2016). The relationship between Persian satellite channels and adherence to cultural identity among women in Tehran. *Socio-Psychological Studies of Women*, 14(1), 187–216. {In Persian}
- Bashiriyeh, H. (1997). Translator's Introduction. In H. Dreyfus & P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. {In Persian}
- Bouissac, Paul (ed.) (1998). *Encyclopedia of Semiotics*. Oxford University Press
- Culler, J. (2011). *Ferdinand de Saussure* (K. Safavi, Trans.). Tehran: Hermes Publishing. {In Persian}
- Dreyfus, H., & Rabinow, P. (1997). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. {In Persian}
- Eco, U. (2010). *Semiotics* (Izadi, Trans.). Tehran: Sales Publishing. {In Persian}
- Fakouhi, N. (2004). *Urban Anthropology*. Tehran: Ney Publishing. {In Persian}
- Foucault, M. (2010). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (Y. Emami, Trans.). Tehran: Cultural and Social Studies Institute. {In Persian}
- Gadamer, H. (2006). *Truth and Method*. New York: Crossroad Pub.
- Kazemi, A. (2016). *The Everyday in Post-Revolutionary Iran*. Tehran: Farhang-e Javid Publishing. {In Persian}
- Khosroshahi, G., & Ganji, A. (2019). Pragmatic criminalization in the legal system of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Criminal Law Research*, 8(28), 175–206. {In Persian}
- Lidov, David (1998). SIGN. In Paul Bouissac (ed.) (1998). *Encyclopedia of Semiotics*
- Molazadeh, M. (2022). Fashion semiotics based on Roland Barthes' five-level model. *Interdisciplinary Studies in Literature, Art and Humanities*, 2(2), 271–298. {In Persian}
- Moradi Tadi, M. R. (2017). *Lecture Notes on Semiotics: Theory and Method*. Tehran: Imam Sadiq University Press. {In Persian}
- Najafi-Tavana, A., & Mostafazadeh, F. (2013). Criminalization in the penal system of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Islamic Jurisprudence and Law Studies*, 5(8), 149–170. {In Persian}
- Oliver Boyd-Barrett, Peter Braham (1987). *Media, Knowledge and Power*. London: Routledge publication
- Popper, K. (2019). *The Lesson of This*